חשבון הנפש — א) מנוחת הנפש

מנוחת הנפש פרק א התגבר על מאורעות פחותי הערך רעות או טובות שאינם כדאי לבלבל מנוחת נפשך: כל זמן שדעתו של אדם מיושבת עליו, הרי נפשו המשכלת שוקטת על משמרתה, ושופעת במוחו כאבוקה ברומו של בנין הגוף, והנפש הבהמית משתלחת להפיץ אור הדעת ההיא ע"י צינורות המוחין✍ פיצולי החוטין הלבנים היוצאים מן המוח וחוט השדרה, ומפזרין חיות והרגשה על פני כל הגוף (כפיצולי הגידין היוצאים מן הלב לחלק מזון הדם לכל האברום) נקראים צינורות המוחין: עיקר הרגשה שלהם הוא בקרוביהן וכשנפסק צינור אחד, או שהקרום שלו מתקשה, או מתרופף ביותר. אזי מתבטלת חיות אותו האבר והרגשתו, ומצעו כמה מיני תחבולות וסממני רפואה המסוגלים להקשות הקרומים הללו או לרופפם, והרופאים משתמשים בהם (במקום שאין תחבולה אחרת) לשכך את הכאב: על פני כל הגוף כולו, בכדי להודיע לאברים מצות הנשמה העליונה ורצונה, ולהשיב לשולחה דבר ע"י החושים והרגשות שנתחדשו בהן כמש"ה נר אלהים נשמת אדם חופש כל חדרי בטן (משלי כ' כ"ז), ואז הוא האדם בעל בחירה ומושל ברוחו ליקח לו פנאי, לחשוב מחשבות של המלכה ועיון, ולהמציא תחבולות להניע את הרוח הבהמי, או לאסרו לטוב לו בעה"ז ובעוה"ב, אבל משעה שדעתו מיטרפת עליו, אזי נופלת אימה חשכה עליו, וניטלת ממנו חכמה עצה וגבורה, והנפש הבהמית העזובה משתאה ומשתוממת בעת צרה, משתקעת בתרדמת העצלות ונופלת ברעה לאין מרפא, או רוח רעה בהמית אוחזתה, גוררתה על גבי קוצים וברקנים, ומדיחה לפעמים גם היא לשוחה עמוקה וחשוכה (סי' ב'):

יש מין נחש ידוע בארצות אמעריקא שונא למין ידוע של צפרים קטנים, והנה הצפור פורח באויר ויושב לו לפוש בראש האילן, והנחש מכירו מרחוק ורוחש ובא לו על גחונו תחת האילן, ופוער פיו בחמה שפוכה עליו לבלעו, וכשהצפור רואהו, מכיר בו ג"כ ונבעת ומשתקע בעצבות ושעמום החושים עד שנופל לטרף לפיו: והיפוך הדברים באותו נער חסר לב (משלי ז') שכשמגיע לפנת ביתה, דעתו מיטרפת עליו, ומתחיל לכוין לשום פסיעותיו במתינות תחלה כמש"ה, ודרך ביתה יצער, עד שרוח התאוה חוטפתו כמהר צפור אל פח (שם):

לפיכך צריך אדם להתגבר מאד לשמור את האבוקה היקרה הזאת, להחזיקה בכח ולהגין עליה תמיד, וזהו מדת מנוחת הנפש המשמרת את האדם מרעות רבות ועומדת לו בשעת דחקו, אלא שהמדה ההיא עלולה לחלאים רבים ורעים, יש לך אדם שדעתו מיטרפת עליו ע"י שום בשורה טובה או רעה צער או הנאה כל דהו הבאין עליו בהיסח הדעת וגדולה מזו יש לך אנשים חלושי הדעת שמתבלבלין ע"י שום שנוי קטן בעניני ההרגל שלהם: ד"מ. שניטל מטה כסא ושלחן שלו מחדר זה לזולתו. או שנתגלגל בין אנשים שאין מכירין אותו. וכן במי שלא הורגל לעבור לפני

התיבה. או לדרוש ברבים מימיו. וכיוצא בזה. חולים כאלו צריכין להתרפא ע"י תרופת החינוך. ולקבוע להם רמז מנוחת הנפש בין הי"ג מקראות של תיקון המדות שלהם:

והנה הארכנו קצת בענין פרטי גרמות טירוף הדעת. אעפ"י שעיקר מקומה היא בחכמת המוסר והמדות. ואין לה שייכות במלאכת החינוך שאנו עסוקים בה כאן. מ"מ נפקא מינה טובא נמי בעסק החינוך גופא. לפי שצריכין לדקדק תמיד לעמוד על תוכן המחלה ומקורה בנפש. בכדי למצוא התרופה הפרטית לאותו מקום. שאם לאו לא מבעיא שעל פי רוב אינן יכולין לרפאותם אלא במתינות ובקושי גדול אלא שלפעמים יכולין אפילו להזיק להם: דרך משל. שר צבא אחד נתחנך למלאכתו ע"י רוח גאוה וקנאה בבני גילו, או לאהבת עמו, והרי הוא נצב בראש חיילותיו, ורואה את האש אבדון ומות סוגרין עליו מסביב, והוא עודנו עומד ומפקח על עסקי תחבולות המלחמה בדעת צלולה, כאילו הוא יושב רענן ושלו בחדרו, והנה גבור כזה אע"פ שאין שום פחד וסכנה גופנית מספיקין לזעזע את אומץ לבו, מ"מ יכול הוא ליטרף ולהבהל ע"י פחד או דאגה כל שהוא בדברים הנוגעים ליראת האהבה, והגאוה, קנאה, ופחיתות הכבוד וכיוצא, לא כן גבורי קדמונינו ע"ה שנתחנכו מנעוריהם ובטוחים בתשועת ה' לעושי רצונו:

וכן יש לך אדם עלול להטרף ולהתבלבל מפחד בלילות. חיכוך בהמה בכותלו חושב לרעש הארץ. דלוג החתולים, שודדי לילה. קורה זקופה באויר, כסבור שהוא השטן בעל כנפים, והוא נבעת ברוח יפעם, ולב דופק, ולפעמים שנופל בהתעלפות, ותקנתו להתחנך להתקרב תיכף למקום אותה התקלה למשמש ולפשפש להכיר בה בעוד שלא היה לו פנאי עדיין לכח הדמיון שלו לטפל עליה דמיונות כוזבות כלל: ויש מי שדעתו מיטרפת עליו מחמת טרדא, כשמוטל עליו איזה עסק נחוץ קצת הוא נחפז ומשתקע בכעס ומריבה עם ב"ב, ולא עוד אלא שאפילו באותו עסק בעצמו, משתומם הוא ומקלקלו, וכך הוא מבלה זמנו בקלקולים ותקנות, ומלאכתו אינה נעשית, ורפואתו להרגיל א"ע למתינות וישוב הדעת, ומה גם למדת סדר (לקמן פ"ג) וכן כל ביוצא בזה: